

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ליהיא להט

להציץ מבעד לחומות: אלימות כלפי בנות זוג בקהילות סגורות

אפרת שהם

באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2012. 192 עמודים
סקרה: מלי שחורי ביטון¹

הספר בוחן את התופעה של נשים החשופות לאלימות מצד בני זוגן בארבע קהילות קולקטיביסטיות שונות. המחברת השכילה להציג את הייחודיות של כל קהילה, על מאפייניה ועל אופן התמודדותה עם התופעה, ובה בעת הקפידה להדגיש את ההבנה ש"אלימות היא אלימות", תופעה הקיימת בכל החברות, בכל המעמדות ובכל העדות.

הספר כולל חמישה פרקים, פרק מבוא וארבעה פרקים, המתארים את תופעת האלימות כלפי בנות זוג בארבע קהילות חברתיות שונות. פרק המבוא כולל ארבעה פרקי משנה המהווים בסיס לפרקים שלאחר מכן. בשלושה מהם ימצא הקורא הגדרות והסברים לתופעה של אלימות כלפי נשים ותיאור מפורט של מאפייני קהילה סגורה. פרק המשנה הרביעי דן בפירוט בשאלה מדוע נשים מוכות נשאות במסגרת המתעללת. בחלק זה המחברת מונה את המשוכות והמכשולים העומדים לפני האישה המוכה. המפגש עם מערכות האכיפה והשיפוט או, כלשון המחברת, "המשוכה הלגאלית", מתואר בהרחבה. בהמשך מוצגים הקשיים החברתיים, הכלכליים והרגשיים, שהם מנת חלקם של האישה

1 ד"ר מלי שחורי ביטון מרצה בכירה ומטפלת זוגית ומשפחתית. מלמדת במחלקה לקרימינולוגיה, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון ובאוניברסיטת בר אילן. בין תחומי המחקר שלה עוסקת שחורי ביטון באלימות במשפחה. מאמרה האחרון בתחום עסק בנשים ששהו במקלט לנשים מוכות.
Shechory, M. (2012). Attachment, coping, and romantic feelings among battered women in shelters. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. On line: <http://ijo.sagepub.com/content/early/2012/02/07/0306624X11434917>

המוכה. המבוא מגובה בסקירה של ספרות תיאורטית ומחקרית מקיפה ביותר. הפרק מפורט וגדוש במידע רב, לעתים רב מדי. כך למשל תיאור ה"משוכה הלגאלית" משתרע על כ-20 עמודים. נראה שניתן היה לצמצם בחלקים שאינם נוגעים ישירות לנושא הספר (ראו לדוגמה הערכת כלי המסוכנות בעמ' 27-31). עם זאת, אין בהערה זו כדי להמעיט בחשיבות המידע שניתן לצורך הבנת פרקי הספר.

הפרק הראשון עוסק באלימות כלפי נשים בקהילה החרדית. הוא כולל שבעה פרקי משנה. שלושת פרקי המשנה הראשונים סוקרים את מאפייני החברה החרדית, חברה המורכבת מחצרות ומזרמים שונים. על אף המורכבות וההבדלים בין הזרמים השונים, ניתן למצוא אצלם מאפיינים משותפים בדבר מקומה ותפקידיה של האישה. תפקידי מגדר, כמו גם יחס היהדות לנישואין ולגירושין, מתוארים בהרחבה תוך שימת דגש על אי הסימטריה ואי השוויון המאפיינים חברה זו. פרק המשנה הרביעי מתאר את האלימות נגד בנות זוג בחברה החרדית. בעזרת ממצאי מחקרים שונים והצגת ממצאי ניתוח תוכן של ראיונות עם נשות המגזר, ממחישה המחברת את המשוכות העומדות לפני האישה המוכה, ובעיקר את המשוכה החברתית "אצלנו דברים לא יוצאים החוצה" (עמ' 78), [...]"החברה החרדית משתדלת לפתור את הבעיות בבית" (עמ' 80). פרק המשנה החמישי עוסק במנגנוני הפיקוח הפורמליים (בית דין רבני למשל) והבלתי פורמליים (משמרות הצניעות למשל) בחברה החרדית. המחברת מתארת איך מתבטאת מעורבותם של גורמים אלה בהקשר של התופעה הנדונה. פרק המשנה השישי מציג בהרחבה יתרה את הנושא של גישור ויישוב סכסוכים, לא תמיד בהקשר של המגזר החרדי. לטעמי היה מקום למקד את הדיון בהקשר זה ופחות בראייה הכוללת של הנושא, ועדיין דרך תיאור תהליכי הגישור והפישור בחברה החרדית (עמ' 98-102) מתאפשרת הבנה בהירה ביותר של הסוגיה, המובילה באופן טבעי לחלקו האחרון של הפרק. חלק זה דן בשאלה "האם ניתן לדבר על 'פמיניזם יהודי' בצל מנגנוני הפיקוח החרדיים?" (עמ' 102). שאלה זו נותרת ללא מענה חד משמעי או כפי שאומרת המחברת: "כיום עדיין קשה לומר אם יש אפשרות ליחסים תקינים בין יהדות לפמיניזם. היהדות מתייחסת לפמיניזם כאל אופנה זמנית חולפת ואולי אף כאל תנועה קיצונית שיש להתגונן מפניה" (עמ' 107).

אלימות כלפי בנות זוג בחברה הפלסטינית בישראל היא נושא של הפרק השני. גם פרק זה מלווה בדוגמאות ובמחקרים, הממחישים בצורה בהירה את המשמעות של נשים מוכות בחברה הערבית. בדומה לפרק הקודם, כולל פרק זה שבעה פרקי משנה. פרקי המשנה הראשונים מדגישים את המשוכות שעל נשים מוכות בחברה הערבית לעבור, כדי להתמודד עם האלימות נגדן: תפקידי המגדר, המשטר הפטריארכלי, מנגנוני הפיקוח והמשמעות של כבוד המשפחה על כל מורכבותה. עוד עוסק הפרק בעמדות ובלגיטימציה ל"אלימות כלפי בנות זוג, במצבים שבהם מתנגשים ערכי החברה הפטריארכלית – "שמירה

על שמה הטוב של המשפחה, שלמות המשפחה והסולידריות המשפחתית...” (עמ' 126) – עם הצורך להגן על האישה.

פרק המשנה החמישי מציג באמצעות חקר מקרה (עמ' 127) את סיפוריהן של נשים פלסטיניות ממזרח ירושלים שהעזו לשבור את קשר השתיקה ולהתלונן במשטרה על אלימות מצד בני זוגן. הסיפורים פותחים צוהר לתמונת מצב קשה וכן לתפיסה הרווחת ש"מנקודת מבטה של החברה הערבית המסורתית בישראל, מי שפונה למשטרה במקרה של סכסוך כאילו אומר כי בכוונתו להסלים את הסכסוך" (עמ' 142). פרק המשנה השישי עוסק בסולחה כאמצעי לפיקוח על אלימות כלפי נשים. דרך מסורתית זו לפתרון סכסוכים נוהגת כבר מאות בשנים, בעיקר בחברות שבטיות מוסלמיות. בהקשר זה המחברת מקבילה בין הסולחה לתהליך הגישור, שתואר בפרק העוסק בקהילה החרדית, ועומדת על הבדל מהותי ביניהם: בתהליך גישור יש מקום לקולה של נפגעת העברה, ואילו בתהליך הסולחה גברים מייצגים את נפגעת העברה, וקולה לא נשמע. לבסוף המחברת חותמת את הפרק בנימה אופטימית משהו, כשהיא סוקרת את השינויים שחלו במהלך השנים, החל בהקמת המקלט לנשים ערביות ב-1993 והמשך בהקמת ארגונים פמיניסטיים לנשים יהודיות ופלסטיניות. במהלך קריאת הפרק תהיתי לא אחת בנוגע לאוכלוסייה הנדונה. כותרת הפרק אלימות כלפי בנות זוג בחברה הפלסטינית בישראל יצרה בלבול מסוים. שכן לעתים מדובר על "החברה הערבית בישראל" (עמ' 109, 112) ולעתים על "החברה הפלסטינית" (עמ' 111, 112). אין בכך כדי לפגום בהבנת הרעיון המרכזי, ולפיו מדובר בחברה קולקטיביסטית בעלת מאפיינים ייחודיים, אבל היה מקום לאמץ הגדרה אחידה.

פרקים 3 ו-4 עוסקים באלימות כלפי בנות זוג בקרב שתי קבוצות של עולים, עולי קווקז ועולי אתיופיה. בדומה לפרקים הקודמים, אם כי בהיקף מצומצם יותר, המחברת מתארת את מאפייני הקהילות הללו, את המבנה המשפחתי הייחודי לכל קהילה, את מעמדן החברתי של הנשים ואת האלימות כלפי בנות הזוג. המחברת מתייחסת גם למשמעות השינוי החברתי שהעולים עוברים בעת המפגש עם החברה המערבית הדמוקרטית. הקטע המתאר את קשייה של האישה האתיופית, החותם את הפרק על הקהילה, הוא בעיני סיכום שיכול היה להתאים לכל אחת מהקהילות: תיאור מצמרר של אישה ממוצא אתיופי, שגרה באתר קרוונים וסבלה במשך שנים מנחת זרועו של בעלה. בזכות תושייתן של שתי מורות חיילות ששמעו על מצוקתה היא הגיעה למקלט לנשים מוכות.

כך המחברת מסכמת באפילוג: "בספר זה ביקשנו להציץ אל מעבר לחומות גבוהות של סגירות, שנבנו במהלך מאות שנים של שלטון פטריארכלי מסורתי. [...] מוקדו של ספר זה הוא הנשים החשופות לאלימות מצד בני זוגן בכלל ובקהילות סגורות אלו בפרט" (עמ' 176). מטרתו של הספר הושגה ללא ספק. הספר להציץ מבעד לחומות דן באחת הבעיות החברתיות המעסיקות כיום את החברה בכלל ואת החברה הישראלית בפרט – אלימות נגד נשים. הספר מספק חומר רב למחשבה. הבדלי המנטליות והתרבות המיוחסים לכל

מגזר מצריכים בחינה מחודשת של הגדרת התופעה של אלימות כלפי נשים כבעיה חברתית ומתן מענה לאוכלוסיות ייחודיות. הצורך בהתאמת המדיניות לייחודן של האוכלוסיות המדוברות עולה גם מהמשפט הזה: "במדינת ישראל נוספו בעשורים האחרונים הסדרים חוקיים ומוסדיים, שנועדו להגדיר מחדש את האלימות במשפחה כבעיה חברתית ולהילחם בה. מערכות אלו נתפסות בקרב קהילות תרבותיות-קולקטיביסטיות החיות ופועלות בישראל כמאיימות על הסדר החברתי הקיים ועל מערכת הקודים העומדים מאחוריו" (עמ' 172). אכן במהלך השנים הרחיבה מדינת ישראל, על מוסדותיה השונים, את קשת המענים לתופעה של אלימות במשפחה והכאת נשים, ועדיין יש מחסור במקומות ובמקלטים. הביקוש גבוה מההיצע, והבעיה חריפה יותר בעיקר בהתייחס לאוכלוסיות שהספר דן בהן.

לסיכום, הספר מעניין וחשוב בפרט בישראל שחסרים בה ספרים בעברית מסוג זה ובהיקף כזה. הכותבת מתייחסת לסוגיות חשובות, שזכו להתייחסות מועטה במקומות אחרים בספרות המחקרית בישראל (כפי שניתן לראות מהאזכורים המופיעים בספר). זהו ספר היכול לשמש בסיס טוב להבנת הנושא. הוא מתאים לקהל קוראים מגוון, ועשוי להיות לעזר רב לאנשי מקצוע, לסטודנטים, לקהל הרחב המתעניין בתחום ואף לכאלה שסבלו וסובלים מהתעללות ומסתגרים מאחורי חלונות מוגפים. מי ייתן וספר זה יוביל לכך ש"כאשר מכים אותך, פתחי את החלונות על מנת שיוכלו לשמוע את זעקותייך" (עמ' 7), כלשון המחברת.

רצח בנות זוג בישראל: היבטים תיאורטיים ואמפיריים

ארנון אדלשטיין

באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2011. 204 עמודים

סקרה: נעמי גל¹

נושא האלימות במשפחה תופס בשנים האחרונות מקום מרכזי ונרחב במחקרים הרבים בארץ ובעולם. לאחרונה יצא ספרה של ד"ר אפרת שוהם הן באלימות כלפי בנות זוג בקהילות סגורות (ראו סקירה במדור זה), ובשנה האחרונה העיתונות הישראלית מוצפת בסיפורים על בעלים שרצחו את נשותיהם. מנתונים שהתפרסמו בחודש נובמבר 2011 נמצא, שחלה עלייה מתמדת במספר הנשים שנרצחו בידי בני זוגן (להלן: התופעה), ועד חודש נובמבר נרצחו מתחילת אותה השנה 23 נשים בידי בני זוגן או בידי קרוב משפחה.

על רקע תופעה קשה זו מחקרו המעמיק של פרופ' ארנון אדלשטיין משמש מורה דרך ומסייע במידת מה בזיהוי ובהערכת המסוכנות של מצבים שבהם אישה עלולה להירצח בידי בעלה או בן זוגה.

אקדים ואומר שהספר מציג לטעמי שני חידושים מרכזיים: אבחון שני סוגי אישיות של הרוצח – "הנתין" וה"רודן"; הדיון בתופעה בקרב קבוצות מהגרים ובמיוחד במהלך המעבר מחברה פטריארכלית לחברה מודרנית, כפי שהוא בא לידי ביטוי בחברה הישראלית.

ניתן לחלק את המחקר לשלושה חלקים עיקריים: החלק הראשון (פרקים 1-5) דן בתופעה, בשכיחותה, בגורמי הסיכון ובחיפוש אחר הסברים להיווצרותה. החלק השני (פרקים 6-10) דן בשתי אוכלוסיות ייחודיות שרווחת בהן תופעת רצח על רקע "חילול כבוד המשפחה" ובקיומה של התופעה בקרב עולים. החלק השלישי מסכם שני מחקרים אמפיריים עדכניים בנושא (אחד מהם ערך אדלשטיין עצמו), ומשווה בין התופעה בישראל לבין מדינות אחרות.

בחלק הראשון הכותב מציע טיפולוגיה חדשנית ומעניינת לסיווג מסודר של רוצחי בת הזוג, הנשענת על מחקרים רבים שנערכו בעולם, הרלוונטיים גם לחברה הישראלית. בחלק

1 ד"ר ועורכת הדין נעמי גל מרצה במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה במכללה האקדמית באשקלון ומתמחה במשפט הפלילי. מחקריה עוסקים בהגירה ובמגדר. ספריה שראו אור: אלימות נגד נשים: נורמה או סטייה? הוצאת הקיבוץ המאוחד (2003); *The Sephardim of Sydney: Coping with political and social pressures*, Sussex Academic Press (2005), הדין בין השאר במשפחה כמעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית.

זה הוא גם דן בתופעה של רצח-התאבדות, כאשר הרוצח מתאבד לאחר רצח בת זוגו. הנתונים הסטטיסטיים מראים שהתופעה היא מגדרית; כלומר: כ-90% מכלל מקרי הרצח של נשים בוצעו בידי גברים, ומתוך אלה רצח בת זוג בתוך המשפחה הוא השכיח ביותר (עמ' 19). אדלשטיין סוקר את גורמי הסיכון ואת המניעים העיקריים, כמו פטריארכליות הנובעת מתרבות ומסמכות. הוא מונה את קבוצות הסיכון על פי מוצא, גיל ומסגרת היחסים בין בני הזוג. החוקר מקדיש מקום נרחב לדיון בנטייה לקנא, ה"מושפעת מהיבטים תרבותיים-חברתיים ומגורמי אישיות, מהרקע המשפחתי ומניסיונו האישי של האדם במערכות יחסים רומנטיות" (עמ' 46). היום מקובלת התפיסה שהחלטה לרצוח (המרכיב הנפשי של העברה) היא החלטה רציונלית וכך גם ביצוע הרצח (המרכיב העובדתי של העברה). אדלשטיין מציע תפיסה אחרת לבסיס התיאורטי של Passive vs. Aggressive Personality Disorder, הפרעת אישיות המאבחת היבטים פסיביים והיבטים אקטיביים באישיותו של הרוצח (לוח 2 ו-3, עמ' 66-67). ניתן לקשור זאת להבחנה בין שני טיפוסים עיקריים, "הנתין" ו"הרודן"; שניהם רוצחים את בת הזוג על רקע רצונה להיפרד מהם, כאשר גורם התלות מרכזי אצל שניהם: אצל הנתין התלות הרגשית וחרדת הנטישה מאימות על קיומו, ולרודן אין קיום, כאשר אין לו במי לשלוט.

מכאן עובר החוקר לדון בתופעה הייחודית של רצח בת זוג והתאבדות הרוצח. בהסתמכו על מחקרם של ליאם ורוברטס (Liem & Roberts, 2009), הוא סוקר את שכיחות התופעה ואת מאפייני הרוצח-המתאבד ומציין ששני שלישים ממקרי הרצח-התאבדות היו מתוכננים. ממצא מעניין הוא שמקרי הרצח-התאבדות הם בלתי צפויים יחסית למקרה רצח ללא התאבדות, זאת משום שבקרב רוצחים מתאבדים יש פחות גורמי סיכון גלויים לעין, כמו הרשעות קודמות. רוצחים מתאבדים נוקטים דרך זו, כאשר היחסים הזוגיים נכשלו מבחינתם. הגבר מאשים את עצמו בבחירת האישה הלא נכונה, ובמקרה כזה רצח האישה וההתאבדות הרוצח מובנים יותר (עמ' 82; לוח 4, עמ' 90). בניגוד למדיניות המקובלת הדנה בתופעה כבשני אירועים נפרדים, יש לדעתו להתייחס לקבוצה זו של רוצחים-מתאבדים כתופעה בעלת תכונות פסיכולוגיות ייחודיות, משום שיחיד יכול להיות רצחני ואובדני בעת ובעונה אחת: "קשירת הייאוש לרצונה של האישה בפחדה גרם לרוצח לראות בה את הגורם היחיד לייאושו זה. [...] מבחינה זו מדובר ב'תמות נפשי עם פלישתים'" (עמ' 94).

החלק השני דן בתופעת ההגירה המביאה לעלייה ברמת האלימות כלפי האישה בשל המעבר מחברה פטריארכלית לחברה מודרנית. בתהליך זה מערכת היחסים הדומסטית מוגדרת מחדש: מחלוקת תפקידים קשיחה ביותר, כאשר הגבר שולט באשתו שלטון מוחלט, לחלוקת תפקידים דיפוזית יותר, המעניקה לה זכויות והגנות שונות. החוקר מסכם ש-60% מרצח בנות הזוג נבעו מאלימות שהלכה והסלימה עם הזמן.

אדלשטיין מציין עובדה מפתיעה: הטיפולוגיה היחידה שנערכה בישראל לאבחון הסלמת אלימות אשר הובילה לרצח בקרב עולים התבססה על ראיונות עם 15 אסירים שרצחו או ניסו לרצוח את בת זוגם (Elisha et al., 2009). וזו מציעה שלושה סוגים של רוצחי בת זוג: הנבגד, האוהב הכפייתי שננטש והעריץ המכניע. טיפולוגיה זו של אלישע מתקשרת היטב לטיפולוגיה החדשה שהחוקר מציע של "הנתין" ו"הרוודן" (לוח 5, עמ' 102), והיכולה לסייע באבחון וביצירת פרופיל של הרוצח הפוטנציאלי.

החוקר דן גם באוכלוסיות ייחודיות בהתייחס לתופעת רצח בנות זוג. ייחודן של אלה הוא שהצדקת הרצח נגזרת מצווים תרבותיים-דתיים. באוכלוסיות שבהן רווח רצח על חילול כבוד המשפחה מדובר בדרך כלל ברצח נשים ולא ברצח בנות זוג. ברוב המקרים האישה נרצחת בידי בני משפחת המוצא שלה (אב, אח, דוד), ורק במקרים נדירים היא נרצחת בידי הבעל, כשהוא מוצא את אשתו נואפת עם אחר בזמן אמת ורוצח אותה. כאשר הוא עושה זאת, התנהגותו מתקבלת בהבנה. תופעה זו רווחת ברוב מוחלט של המקרים בעולם המוסלמי. החוקר מצביע על הבחנה מעניינת בין המושג "שארף", המתייחס לכבוד הגבר, הנובע ממעמד חברתי ואפשר לשפרו על ידי הישגים, לבין המושג "עירד", כבוד האישה, הנקבע על ידי התנהגותה המינית וצניעותה של האישה, וניתן רק להפסיד אותו. חסאן מנר (1999) מסבירה שכבוד הגבר עובר דרך גופה של האישה, וכאשר זו פוגעת בגופה על ידי ניאוף, התנהגות זו פוגעת בכבוד הגבר ובכבוד המשפחה.² כאן מנגנון הפיקוח העיקרי על התנהגות האישה הוא פרסום מעשיה בציבור והאיום בפגיעה קטלנית במי שתעז להפר את הכללים.

באשר לאוכלוסיית המהגרים, החוקר מצביע על תהליך הגלובליזציה שהביא להגירה של מיליוני בני אדם מחברות פטריארכליות לעולם המערבי והוביל לגידול בשיעורי הרצח בקרב מהגרות בהשוואה לנשים ילידות המדינה (עמ' 128). הנתון מעניין בעיקר נוכח העובדה שבארץ המוצא לא היתה היסטוריה של רצח נשים. נתון מפתיע הוא שלמרות המחקרים הרבים שנערכו בתחום ההגירה, כמעט אין ספרות מחקרית המתייחסת לרצח נשים מהגרות. הקונפליקט התרבותי, דחק התרבות, אובדן הסמכות והכבוד של הבעל בתא המשפחתי, קשיי קליטה, אבטלה, יציאת האשה לעבודה, כל אלה גורמים לתסכול הולך וגובר ולקנאה, לקנאה מינית, לדיכאון ולבושה בשל תלותו של הבעל בפרנסת האישה, ובסופו של דבר להסלמת האלימות, שלעתים מסתיימת ברצח האישה, במיוחד כאשר זו מאיימת לעזוב את הבעל. שוב גורם הנטישה של האישה בקרב אוכלוסיית המהגרים הוא גורם מרכזי בהסלמת האלימות כלפיה, שמסתיימת לעתים ברצח.

החוקר קושר בין רמת האקולטורציה (התערות בתרבות המקומית) של בני הזוג לבין רמת האלימות כלפי בת הזוג בקרב המהגרים. כאשר רמת האקולטורציה אצל בני הזוג נמוכה, רמת האלימות נשארת כפי שהיתה בארץ המוצא, אך כאשר רמת האקולטורציה של הגבר נמוכה מזו של האישה, רמת האלימות של הגבר כלפי אשתו היא הגבוהה ביותר. ממצא זה תואם להפליא את רמת האלימות בקרב הקהילה האתיופית שאותה החוקר סוקר לעומק. הוא דן במאפייני תרבות המוצא ובתהליך האקולטורציה ותוצאותיו שהביאו להסלמת האלימות המסתיימת לעתים ברצח הנשים בידי בעליהן.

תהליך האקולטורציה הביא לפירוק המשפחה האתיופית המורחבת ולאובדן סמכות הקייס (הכוהן) והשימגלוץ (זקני העדה), שבעבר סייעו בנטרול מצבי אלימות חמורים של הבעל כלפי אשתו ושמרו על הסדר החברתי. תהליכים אלה העניקו כוח רב לבעלים מול נשותיהם, ואלה החלו להפגין קנאה מינית ולחשוד שנשותיהם בוגדות בהם, תופעות שלא היו בעבר בשל התבססות הנישואין על שידוך וגילה הצעיר של הנערה-אישה ששודכה לגבר המבוגר ממנה בשנים רבות. בדומה למיעוט הערבי, קוד הכבוד הנוהג בקהילה אוסר לערער על בעל הסמכות; כך גם ביחסי מרות בין בעל לאישה, כאשר חינוך האישה באמצעות אלימות מסוימת נחשב להתנהגות נורמטיבית. נמצא שבקרב משפחות שחוו אלימות והאישה נרצחה בידי הבעל היתה דרגת האקולטורציה של הגברים נמוכה מאוד ביחס לדרגת האקולטורציה של הנשים. הגבר האתיופי מודע לשוויון המגדרי הרווח בישראל, אך שוויון זה עומד בסתירה לאידיאולוגיה הפטריארכלית שעליה התחנך ואשר על המשכיותה הוא נלחם בישראל. נקודה חשובה בעיני ואף מודגשת בידי החוקר היא ההתנהגות הפטרנליסטית של הרשויות כלפי יוצאי העדה האתיופית ויישובם בערי הפיתוח בקרב אוכלוסיות מוחלשות כמו עולים מארצות המזרח. אלה מהוות מובלעות אתניות, המאפשרות את הנצחתה של תרבות פטריארכלית. מדיניות זו אפשרה לגבר במידה רבה מרחב תמרון נוסף בניסיונו לשמר את מעמדו האבסולוטי. זאת ועוד, כאשר השקיעו הרשויות מאמצים רבים בהעצמת הנשים, הן הזניחו את הטיפול בגברים שללא ספק עברו הלם תרבותי כבד. כל אלה הובילו "להיפוך תפקידים", לאובדן הסמכות של הבעל בתוך הבית, לאכזבה, לדיכאון, לדחק תרבות, ליכולת ביטוי מוגבלת בגלל מוגבלות השפה ולתלות בילדי המשפחה ובאישה, לאבטלה ולהישענות על עבודת האישה. ככל שגבר תסכולם של הגברים, כך הם הכבירו את נחת זרועם על נשותיהם, ואלה האחרונות – במיוחד הצעירות שבהן – במקרים רבים לא היו מוכנות לקבל את האלימות ואף ביקשו להיפרד. איום הפחדה הוא זה שלבסוף מביא לרצח האישה.

אדלשטיין מצביע על קשר בין דפוסי תרבות לבין הפרעות נפשיות. כך שינוי תרבותי, כמו דחק תרבות, תועד כגורם להפרעות נפשיות חמורות (עמ' 143). זה מביא את החוקר למסקנה שיש קשר הדוק בין דפוסי תרבות לבין הפרעות נפשיות שונות.

ממצאי המחקר בישראל מראים שבקרב העולים מאתיופיה התאבדו או ניסו להתאבד לאחר הרצח 50% מהרוצחים. שיעור זה גבוה משמעותית מהשיעור בקרב הוותיקים (34%) ובקרב העולים מחבר העמים (32%); כשני שלישים מהנרצחות חוו אלימות שהסלימה בשכיחותה ובחומרתה. הזרזים, כמו קנאה, הדרישה לגט ותלונה במשטרה, רק חיזקו את רצון הבעל לרצוח. במקרים רבים אין האישה מתלוננת או שאין היא ערה לשירותי הרווחה, אם בשל הנורמות התרבותיות שעליהן התחנכה ואם בשל הפחד שדיווח פורמלי לרשויות עלול להסב לה נזקים חמורים מבחינה פיסית, משפטית, כלכלית, חברתית ומשפחתית. לסיכום: הימצאות האישה בשלב גבוה יותר מהגבר בתהליך האקולטורציה מעלה את הסיכון לאלימות ולאלימות קטלנית מצד הגבר.

באשר לעולים מחבר העמים, החוקר מבחין בין שתי אוכלוסיות: זו מהאזור האירופי, שבאה מהערים הגדולות, וזו מהגוש האסייתי, שעלתה מכפרים ומאזורים מרוחקים, המאופיינים בתרבות פטריארכלית. להבדל זה משמעות רבה, כאשר בוחנים את התופעה בשני המגזרים. בעוד שאלה מהמדינות האסייתיות שימרו את המסורת הפטריארכלית והדתית, בדומה למשפחה האתיופית, העולים מהגוש האירופי בעלי השכלה אקדמית ברובם, ושני בני הזוג עובדים. גם כאן החוקר מייחס חשיבות ליחס השונה שזכו לו עולי שתי הקבוצות. בעוד שאת קבוצת יוצאי הגוש האירופי קלטו הרשויות ישירות לערי הלוויין, היה היחס אל עולי הגוש האסייתי דומה ליחס שזכו לו עולי אתיופיה ועולי מרוקו בעבר, יחס של פטרונות והפניה לאזורי השוליים. כך יכלו הגברים לשמר את התרבות הפטריארכלית, שחלק ממנה עלול לבוא לידי ביטוי לעתים גם בתופעות של אלימות קשה במשפחה. החוקר מציין שרוב מקרי הרצח של בנות זוג התרחשו בקרב העולים מהגוש האסייתי, תופעה שלא היתה קיימת בארץ המוצא. רק 5% מכלל הנרצחות היו מוכרות לרשויות הרווחה או למשטרה, נתון הנמוך משאר האוכלוסיות בארץ. צו הגנה הוצא רק ב-5% מהמקרים. זהו האחוז הנמוך ביותר של צווי הגנה מכל האוכלוסיות בארץ. ממצאים אלה מצביעים על האפשרויות האלה: הנשים חששו מנקמת בן הזוג או המשפחה המורחבת; אין להן אמון במערכת והן אף חוששות מרשויות המדינה; אין הן מודעות לקיומם של השירותים האחרים; יש להן מחסומים תרבותיים דומים לאלה הרווחים בקרב האוכלוסייה האתיופית. גם באוכלוסייה זו הסיבה למקרי הרצח הרבים נובעת מרצון האישה להיפרד. גם כאן נמצא שרמת אקולטורציה גבוהה יותר של הנשים הגבירה את אלימות הבעלים כלפיהן. כשליש מהרוצחים ניסו או הצליחו להתאבד לאחר ביצוע הרצח.

בחלק השלישי והאחרון החוקר מביא שני מחקרים אמפיריים עדכניים בנושא. הראשון של סלע-שיאוביץ (2010), המתייחס לתופעת הרצח במגזר הערבי, והשני של מחבר הספר (2011), הדין בתופעה בקרב שלוש קבוצות אוכלוסייה בישראל, ישראלים (יהודים ותיקים), עולים מאתיופיה ועולים מחבר העמים. לבסוף החוקר משווה בין ממצאי המחקרים בישראל לבין אלה שנערכו בעולם.

לסיכום, יתרונו של הספר בתרומתו הרבה לחקר התופעה, והוא מהווה פריצת דרך משמעותית בהצגת הטיפולוגיות המצוינות שהחוקר מציע, שכמותן לא הוצגו בעבר. בראש ובראשונה מחקר זה צריך להוות כלי עזר חשוב ביותר לעובד הסוציאלי ברשויות הרווחה, במחלקות לרפואה דחופה או במשטרה, במקומות הנמצאים בקו החזית הראשון שפוגש את האישה ולעתים גם את הגבר. הפנמת הטיפולוגיות השונות יכולה לסייע באבחון הפרופיל של הגבר ובקביעת רמת המסוכנות שהאישה נמצאת בה.

החיסרון של הספר הוא הגודש. הספר מציג מכלול עצום של מחקרים, תיאוריות וסטטיסטיקות שמקשים על הקורא ומתישים אותו, ובכך מאפילים מעט על יתרונותיו העצומים.

מקורות

- גל, נ' (2003). אלימות נגד נשים: נורמה או סטייה? תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- חסן, מ' (1999). הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה. בתוך ד' יזרעאלי ועמיתים, מין מגדר פוליטיקה (עמ' 267-306). תל אביב: סדרת קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U., & Addad, M. (2009). Personal, interpersonal, and environmental characteristics of men who murder their female intimate partner. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53 (3), 1-23.

ארגונים בעולם פוסטמודרני

ישראל כ"ץ

תל אביב: רסלינג, 2012. 243 עמודים

סקר: איתי בארי¹

קשה לדמיין עולם, חברה או הוויה ללא ארגונים וללא השתייכות אנשים אליהם. לא פחות קשה לדמיין עולם, חברה או הוויה נקיים ממתחים בין הארגונים השונים, בין בעלי עניין המזוהים עם ארגונים, בין האדם לארגון ובין האדם לבין עצמו בכל הנוגע לחוויה הארגונית שלו. ארגונים, מטבעם, מהווים במה לניגוד בין ערכים, תרבויות, מאויים ותפיסות עולם. בכך הם משמשים זירה למאבקים על עוצמה, השפעה, משאבים ועיצוב התנהגות ההמון. כל אלה, לצד תהליכים ותופעות ארגוניות אחרות, מקצינים ומתעצמים בראי ההגות הפוסטמודרנית, כפי שמביא אותה ישראל כ"ץ. לב לבו של הספר חותר, ואף מצליח, להאיר את השיח הארגוני. הספר מתאר את הארגון בן ימינו ומציג שורה של תהליכים וסוגיות מרכזיים בו. המחבר מציע ניסיון אנושי של התמודדות עם אי הוודאות שמקורה בחשיבה הפוסטמודרנית, זו המעודדת תצפית מרתקת על הסתייגויות, סתירות, קונפליקטים ורעיונות ארגוניים. על אף הקושי להבין ולפענח את המאפיינים של ארגון פוסטמודרני, מיטיב כ"ץ להציג מספר אבחנות:

הופעת צורות ארגוניות חדשות וגמישות: עתירות טכנולוגיה, מפורזות במרחב, מרובות פנים. [...] החרפת החוויה של רפיפות, של ארעיות גוברת; [...] ארגון כיצירה לשונית מעוצבת, כמתכונת להכוונת משמעויות, המתמודדת כל העת עם הנרטיביות שלה; [...] אובדן קנה המידה החד-חד-ערכי (ביחס למציאות, ביחס לגבולות הארגון, ביחס לעתיד) והעמימות הניכרת יוצרים מצוקות הדורשות התייחסות מקצועית. [...] קיום תהליכים פרדוקסליים ודו-קוטביים בתוך ארגונים: לכיוון שוויון מכאן ולכיוון היררכיה גוברת ופערי כוח מכאן; לכיוון תכנון מפורט ודקדקני יותר מכאן ולכיוון אלתור והפתעות גוברות מכאן; לכיוון הידוק שליטה ובקרה מכאן ולכיוון ביזור ואוטונומיה מכאן... (עמ' 24)

1 חוקר ומרצה, ראש התכנית למוסמך במינהל השלטון המקומי (MPA), המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה. במחקריו עוסק ד"ר בארי במינהל, ניהול ומדיניות ציבורית, בשלטון המקומי, בביצועיו, בתפיסת התושבים, בניהול המשבר המתחולל בו ובקשר שבין השלטון המרכזי והמקומי. מאמריו האחרונים עוסקים בהתנהגות ארגונית (*Journal of Public Administration Research and Theory; International Review of Administrative Sciences*), באסטרטגיות הבראה בארגונים ציבוריים (*Local Government Studies*), בשחיתות ממוסדת (*Public Management Review*) ובהתמודדות השלטון המרכזי עם רשויות כושלות (*Public Money and Management*).

ספרו של כ"ץ עוסק בסוגיות אלה. נקודת המוצא היא שארגונים חותרים ליעילות, לאפקטיביות, לתכליתיות ולשליטה, שתפקידן לארגן את המציאות. ארגונים והעומדים בראשם מניחים שתהליכים ארגוניים, כגון ניהול שיטתי, תכנון מוקדם, פיקוח או ירידה לפרטי פרטים, יניבו את התוצאות המקוות. אולם, הלכה למעשה, ארגונים והמשתתפים אליהם נתקלים יום ויום ושעה ושעה בסטיות מנהלים שהוגדרו מראש, במטרות וביעדים שהוצבו ולא הושגו כמצופה ובלוחות זמנים של פרויקטים שלא ניתן לממשם בזמן ובאיכות המצופה. העמדה הפוסטמודרנית משמשת את כ"ץ כדי לבאר ולהדגים סתירות אלה. בה בשעה ההכרה בעצם קיומן מעוררת תחושות של השלמה וגאווה, לצד דאגה, חרדה, חרטה וחוסר אונים. הקורא חווה את עצמו במהלך הקריאה בכובעים ארגוניים שונים: כאזרח, כלקוח וכחבר בארגונים, כמועסק וכמעסיק, כמנהל וכמנהל, כמנהיג ומוביל תהליכים ארגוניים וכמי שמובל בידיהם, לעתים ללא מודעות ושליטה.

השאלות הנבחנות בספר זה הן רבות; הנה מקצתן: מהי חשיבה מודרנית, מהי חשיבה פוסטמודרנית ומה מבחין בין השתיים? מהו הקשר בין חשיבה מודרנית לדרך שבה אנו חווים ומפענחים את הארגונים בסביבתנו? מהי הרלוונטיות והתרומה של חשיבה פוסטמודרנית לחשיבה הארגונית, לארגונים, לבאים בשעריהם ולתהליכים ארגוניים? מה הן המגבלות של הארגון המודרני לאור ההגות הפוסטמודרנית? כיצד הבניה חברתית, דפוסי שיח, גורמים עתירי כוח, קונפליקטים ואי ודאות משפיעים על העשייה הארגונית? הכותב שואב את חומרי הדיון מהניסיון שרכש במגע עשיר עם ארגונים מגוונים – ציבוריים, פרטיים ומן המגזר השלישי – כחוקר וכמרצה בתחום הסוציולוגיה והפסיכולוגיה, כמפתח וכיועץ ארגוני, כמכשיר יועצים וקרוב לוודאי כמי שחווה את סביבתו כסביבה מרובת ארגונים המשפיעים על חיינו.

בספר מבוא ושמונה פרקים. המבוא מגדיר את נקודת המוצא של הספר – סקירת רעיונות בהגות הפוסטמודרנית וקישורם הרלוונטי לשיח ולפרקטיקה הארגוניים. המבוא מגדיר גם את מקומו ואת תפקידו של הכותב ביחס לנקודת מוצא זו: אין הוא מזדהה באופן מוחלט עם תפיסת העולם הפוסטמודרנית וגם לא שופט אותה, אלא מתדיין איתה למול הקורא. בכך הוא מסייע להבין את מטרות הספר, את תחום עיסוקו ואת גבולותיו. בפתח כל אחד מהפרקים מוצגת סוגיה ארגונית אחת: פיקוח ארגוני, ארגון כטקסט, דינמיקה מול יציבות ארגונית, מציאות מול ארעיות, בזות ודחייה בארגון, ארגון ואידיאולוגיה, תרבות ארגונית. אחרי הפתיחה הכותב מציג בכל פרק פן של חשיבה פוסטמודרנית והוגה דעות אחד המזוהה עם חשיבה זו. ולאחר מכן הוא מציג ניתוח המשלב בין הסוגיה הארגונית לביטוי הפוסטמודרני הרלוונטי, תוך שימוש בדוגמאות ובהמחשה של הרעיונות הלקוחים מפרקטיקות מגוונות.

בפרק דרכים לפיקוח, למשל, מסביר כ"ץ שארגונים מייצגים ניסיון להשיג שליטה, בייחוד לאור הייחוד האנושי וסירובו של היחיד להיות כלוא בתוכנית סטנדרטית. מישל פוקו,

הוגה שעסק בעבודתו האינטלקטואלית באופן פעולתו של הכוח, טען, בין השאר, שהתפקיד העיקרי של הכוח המפקח הוא לאמן. זהו כוח צנוע וחשאי המתפקד באופן מחושב וקבוע, סך של פרוצדורות וכלים פשוטים: תצפית היררכית, שיפוט מנרמל ובחינה מתמדת. בהמשך הכותב מדגים רעיונות אלה בתיאור מרתק, סיפורו של מוקד שירות, המתאר פיקוח מודרני על 300 נציגי שירות במוקד טלפוני, אשר יכול להוות השראה לסרט אימה: היררכיה קשיחה, אפס סובלנות לאיחורים, הפסקות מדודות ומותנות, ובעיקר מערכת תצפית ופיקוח מתוחכמת ואינטנסיבית, בלתי אמצעית וממוחשבת כאחד, העוקבת בכל רגע נתון אחר מצבו, מעשיו והפעילות של נציגי השירות (שיחה, עבודת ניירת, הפסקה), משך הזמן שהוא עוסק בה, אורך שיחה ממוצעת ביחס לנורמה, שיעור הזמן המוקדש לניירת ביחס לאורך השיחות וכדומה. מוקד השירות מאורגן ומעוצב כפנאופטיקון מודרני – המצאה ארכיטקטונית המורכבת ממבנה טבעתי ובמרכזו מגדל – שבו משתמש פוקו כמשל לעקרונות המוכללים של חברה ממשמעת, המתבססת על כוחו של המבט המאפשר לראות הכול בכל רגע.

שפת הספר קולחת, בהירה ונוחה לקריאה, ומאפשרת חשיפה מדורגת ומובנית לרעיונות המרכזיים המוצגים בו. במלים אחרות: אין מדובר בספר להוגי דעות ולעוסקים בחשיבה פילוסופית – אם כי גם אלה ימצאו בו עניין רב – אלא בספר שסטודנטים, מרצים, חוקרים, מנהלים, מקבלי החלטות והעוסקים בחשיבה ארגונית ימצאו בו עניין והשראה להתבוננות פנימית-אישית, קיבוצית וארגונית. התפיסה שהכותב מציע מגובשת וקלה לעיכול של אנשי מעשה בתחומים רבים מן המגזר הציבורי, הפרטי והשלישי או של כל מי שעוסק וחותר להוביל רעיונות ויוזמות לשיפור הישגיה של החברה המודרנית ולעיצוב המדיניות הציבורית במסגרת ארגונית כלשהי. הכתיבה מתבססת על הכתבים המקוריים של הוגי הדעות, המובאים בו בתמצות, בבהירות וללא הסתייגויות מרובות מדי אשר מכבידות על שטף הקריאה. פרקים אלה מבוססים גם על מחקרים ופרסומים המדגימים את הרעיונות המרכזיים שהפרק עוסק בהם.

הספר כולו אינו מתיימר להיות יצירה תיאורטית או אמפירית חדשנית המספקת תשובות, אלא מעין מבוא לסוגיות המעוררות את הפוטנציאל הגלום בהגות הפוסטמודרנית בהקשר הארגוני. בכך הוא מבטיח חשיפה מעוררת חשיבה. הקורא לא ימצא תשובות או מענה קונקרטי לכל סימני השאלה, התהיות והדילמות שעולים במהלך הקריאה. קורא שיחפש תשובה "מודרנית", מהירה, אמיתית, ברורה, חד משמעית ו"תכלסית" לאז מה עושים עכשיו? ימצא, ברוח החשיבה הפוסטמודרנית, תובנות והקשרים המבארים ניגודים, סתירות, פרספקטיבות, זיקות ופרדוקסים בהקשר של החשיבה הארגונית. אנשי מדיניות חברתית יזכו להתבוננות ביקורתית – אישית, מקצועית וציבורית – על העולם הסובב אותנו, על החברה שאנו חיים בה ועל הדרך שבה היא מאורגנת. התבוננות ביקורתית זו עשויה לסייע בידי מעצבי מדיניות ומנהלים לעצב מדיניות חברתית מאוזנת יותר, לנהל בסגנון שקול, המתכלל היבטים חברתיים ורבידים אנושיים עמוקים, ולאמץ התנהגות ארגונית מודעת ואחראית.

Fighting Poverty, Inequality and Injustice A Manifesto Inspired by Peter Townsend

Alan Walker, Adrian Sinfield, & Carol Walker (Eds.)

Bristol: The Policy Press. 2011. 312 pages

סקרה: חנה כץ¹

נלחמים בעוני, באי שוויון ובאי צדק הוא ניסיון מוצלח ומעניין לקרוא מחדש את כתביו פורצי הדרך של פיטר טאונסנד. טאונסנד נחשב מגדולי חוקרי המדיניות החברתית בבריטניה, והוגדר כחוקר החשוב ביותר בכל הנוגע לרפורמות חברתיות תומכות שוויון זכויות. עבודתו כוללת למעלה מ-50 שנות כתיבה על מלחמה בעוני, באי שוויון ובאי צדק חברתי, שאותם קשר טאונסנד זה בזה באמצעות הדרישה לצדק חברתי. לאחר מותו הפתאומי ב-2009, החליטו עמיתיו, חבריו ותלמידיו לשעבר שיש להביא את מורשתו, כדי שתמשיך להוות מקור השראה למחקר, הוראה ופעילות ציבורית.

הספר הוא אסופת מאמרים שנערכה ונכתבה בידי 16 מטובי החוקרים בתחום המדיניות החברתית, החולקים עם טאונסנד את אותה ראייה חברתית. אך אין זו אסופה מהסוג המוכר לנו. היא מתייחדת בכך שכל פרקיה נשענים על עבודותיו של טאונסנד ומבנים יחדיו את המורשת העולה מעבודתו האקדמית והציבורית, אשר קוראת לכונן חברה אחרת. הספר מכוון בעיקר לאלה שלא הכירו את פרסומיו, אך גם אלה המכירים את עבודתו ימצאו בו עניין.

הספר מורכב מ-14 פרקים שניתן לחלקם לשלושה מקבצים. המקבץ הראשון כולל את הפרק הראשון, הסוקר את מסלול חייו האישיים והאקדמיים ואת עיקרי עבודתו האקדמית, ואת הפרק האחרון, המשרטט מתוך פרקי הספר את המורשת של טאונסנד וממנה יוצא אל אתגרי העתיד.

המקבץ השני כולל את פרקים שניים ושלוש המחברים בין עבודתו האקדמית לבין סיפור חייו. פרקים אלה דנים באופן שבו השפיע סיפור חייו על תחומיה ונושאייה של עבודתו האקדמית והציבורית ועל תרומתו וחדשנותו בחקר המדיניות החברתית. התמונה העולה מהם מלמדת שהקדים את זמנו, אך בה בעת היה אדם של זמנו. פרק 2 נכתב בידי פול

1 ד"ר חנה כץ, מרצה במחלקה למינהל ומדיניות ציבורית ובבית הספר לעבודה סוציאלית, במכללה האקדמית ספיר. עורכת שותפה עם ארו צפדיה של הספר מדינה מפקירה - מדינה משגיחה: מדיניות חברתית בישראל 1985-2008 (רסלינג, 2010), וכותבת שותפה לפרק המקף בין הפקרה והשגחה (עמודים 9-31).

תומפסון (Paul Thompson), ועוסק בסיפור חייו של טאונסנד, כפי שעלה מראיונות שערך המחבר עם טאונסנד. הפרק מצביע על אותם אירועים ומצבים שהשפיעו ועיצבו את קולו הייחודי של טאונסנד כחוקר, המשלב סטנדרטים מחקריים גבוהים, להיטות לנושא המחקר ומתן ביטוי לקולם של משתתפי המחקר. פרק 3 נכתב בידי הילארי לנד והילארי רוז (Hilary Land & Hilary Rose), ועוסק בקריאה מחודשת של שניים מפרסומיו הראשונים של טאונסנד,² *The family life of old people* (1957) ו-*The last refuge* (1962) שנחשבו חלוציים בעת פרסומם. הפרק מצביע על חשיבותם של פרסומים אלה לחקר המשפחה ולחקר הזיקנה בעת פרסומם וגם על הרלוונטיות שלהם למחקר ולמדיניות כיום.

המקבץ השלישי והעיקרי כולל עשרה פרקים (פרקים 4-13), העוסקים בסוגיות ובאוכלוסיות שבהן התמקדה עבודתו של טאונסנד. פרקים אלה בנויים על שילוב מעניין בין קריאה מחודשת בכתביו ובמעורבותו הציבורית לבין עבודותיהם של הכותבים. שילוב זה בונה את המורשת, ובה בעת מגבש את מה שחשוב, לדעת הכותבים, לעשות כדי שמורשת זו תמצא את דרכה ותבוא לידי ביטוי במדיניות החברתית הנוכחית בבריטניה ובמדינות אחרות.

פרק 4 נכתב בידי אנטוני ב' אטקינסון (Anthony B. Atkinson), ועוסק בסוגיה של קצבת ילדים אוניברסלית, המהווה כלי מדיניות מרכזי במדיניות חברתית מכוונת עוני. הכותב מבסס את הטעונו בעד אוניברסליות ונגד מבחני זכאות, הן על מחקריו של טאונסנד והן על מחקריו שלו, העוסקים בניתוח הכישלון הכלכלי של מבחני זכאות בתשלומי העברה ובחוסר ההוגנות של מערכת מיסוי, המונעת מתפיסה חברתית שלילית של שיטת תשלומי העברה. פרק 5 נכתב בידי ג'ונתן ברדשו (Jonathan Bradshaw), ועוסק בשלושה מרכיבים מרכזיים בעבודתו של טאונסנד בתחום העוני: המשגת העוני כדבר יחסי ופיתוח הגדרה יחסית לעוני (הגדרה שאימצו רוב המדינות המערביות למעט ארצות הברית והבנק העולמי); השילוב של אינדיקטורים חברתיים במדידת עוני; ההקשר של החיים בעוני בהתייחס לשלוש קבוצות באוכלוסייה (ילדים, אנשים בגיל זיקנה ואנשים עם מוגבלות). פרק 6 נכתב בידי רות ליסטר (Ruth Lister), ועוסק בשני נושאים הקשורים זה בזה: האחד הוא תרומתו של טאונסנד למאבק בעוני בקרב ילדים ובעיקר הדגש שנתן להשפעת המבנה החברתי הבלתי שוויוני, המשמר אי צדק חברתי, ודחייתו את הדגש שנתנו אחרים למאפיינים אישיים כגורמים לעוני. האחר דן בשאלה למה לא באה הגישה של טאונסנד לידי ביטוי, כלומר לא השפיעה על המדיניות בבריטניה.

פרק 7 נכתב בידי קרול ווקר (Carol Walker), ועוסק בשיח האקדמי, הציבורי והפוליטי על מערכת הביטחון הסוציאלית. שיח זה מייצג שתי גישות: הגישה האוניברסלית, שבה דגל טאונסנד, מול הגישה הסלקטיבית ומבחני האמצעים, גישה שהעדיפו ממשלות בריטניה. הפרק בוחן את הטיעונים של טאונסנד בעד הגישה האוניברסלית ונגד הגישה הסלקטיבית וכנגד מבחני אמצעים ומעלה את השאלה אם הדרישה להחזרת האוניברסליות היא בת השגה בהקשר הנוכחי בבריטניה, כמו גם במדינות אחרות. פרק 8, שנכתב בידי דני דורלינג (Danny Dorling), עוסק בתמה של העדר שוויון מבני בחברה והשפעתו על ממדי אי השוויון והעוני. כשהוא מתבסס על עבודתו של טאונסנד בנושא חלוקת העושר בחברה מהכנסה ומשירותים, טוען דורלינג שהעשירים, ולא העניים, הם הבעיה. בהמשך הפרק מובא ניתוח כוחו של המעמד הכלכלי העליון (האלפיון העליון), ומוצעות דרכים לצמצום כוח זה.

פרק 9 נכתב בידי מרגרט וייטהד (Margaret Whitehead), ועוסק באי השוויון בשירותי הבריאות. הוא מצביע על כך ש-30 שנה לאחר שהציע טאונסנד אינדיקטורים חברתיים לבחינת פערים בתחום הבריאות, רוב הנושאים אשר עלו באותה עת עדיין מהווים אתגר למדיניות חברתית לאומית ובינלאומית. פרק 10 נכתב בידי כריס פיליפסון (Chris Phillipson), ועוסק בסוציולוגיה של הזיקנה ובגרונטולוגיה. הפרק בוחן את התפקיד של טאונסנד בהתפתחות הסוציולוגיה של הזיקנה והשפעתו על פיתוח גרונטולוגיה ביקורתית, המציינת מעבר מתיאוריות תלות פרטנית לתיאוריות תלות מבנית. במוקד הפרק עומדים שלושה נושאים: פרישה מעבודה, השפעות תהליך ההפרטה והדה-רגולציה והשפעת הגלובליזציה על עוני ואי שוויון בזיקנה בתקופה הנוכחית והאתגרים שהם מציבים למדיניות בתחום הזיקנה. פרק 11 נכתב בידי קרול תומאס (Carol Thomas), ועוסק בזכויות של אנשים עם מוגבלויות. במוקד הפרק מוצב הפרדוקס שבין התרומה של טאונסנד לתחום לבין העובדה שעבודתו לא קיבלה את ההכרה הראויה בקרב העוסקים בו. פרדוקס זה נובע, לדעת הכותבת, מהבדלי ההשקפות בין טאונסנד לבין האנשים עם מוגבלות בארגונים ובאקדמיה בנוגע לסוגיות בתחום המוגבלות. ועם זאת הכותבת מגיעה למסקנה שהצורך לשמר את הישגי העבר באקלים הנוכחי של "מלים יפות ומציאות קשה" היה מגשר על המחלוקות.

פרק 12 נכתב בידי קונור גירטי (Conor Gearty), ועוסק בדומיננטיות של עורכי דין בסוגיית זכויות האזרח ובהשלכותיה על ההכרה בזכויות חברתיות, ההגנה עליהן ומימושן. הפרק מתבסס על האופן שבו אימץ טאונסנד את המסגרת של זכויות אדם במאבק בעוני – הפקיע את הדיון בהן מהבלבדיות של עורכי דין והזירה המשפטית והפך אותן לליבת הדיון על מדיניות חברתית. הטיעון של הפרק הוא שהתרכזות יתר בתהליך המשפטי ובזירה המשפטית היא דרך פחות אפקטיבית במאמץ להבטיח זכויות חברתיות. פרק 13 נכתב בידי ניקולה ייטס ובוב דיקון (Nicola Yeates & Bob Deacon), ועוסק

בחדשנות של טאונסנד בתחום המדיניות החברתית הגלובלית. הפרק מתבסס על הטענה של טאונסנד שאין ההבחנה בין לאומי ובינלאומי מתאימה למציאות שבה החלטה של מדינה אחת משליכה על מדינה אחרת ושיש לעבור למדיניות חברתית גלובלית – תיאורטית, מחקרית ומעשית. הפרק מרחיב על הרעיון של טאונסנד שיש ליצור מערכת ביטחון סוציאלי מינימלית לכלל במדינות מתפתחות.

פרק 14, פרק הסיום של הספר, נכתב בידי אלן ווקר וקרול ווקר (Alan Walker & Carol Walker). הפרק מצביע על החוטים המקשרים בין הפרקים השונים ובאמצעותם על המורשת של טאונסנד העולה מהם ונאספת יחדיו אל מושג הצדק החברתי. עוד הכותבים מתמודדים עם אותם חלקים בעבודתו של טאונסנד שלא מצאו את דרכם למדיניות החברתית בבריטניה.

אם כן, מהי לדעת כותבי הספר המורשת של טאונסנד, אשר צריכה להנחות את חוקרי המדיניות החברתית? המורשת העיקרית היא שחוקרי מדיניות חברתית אינם יכולים להסתפק בעריכת מחקרים ובפרסומם, אלא עליהם להוביל בדיון הציבורי, הפוליטי והאקדמי את לפיד הצדק החברתי. דיון מסוג זה הוא מסע לשינוי עמדות הציבור, שבו מוצג מבנה החברה וארגונה הלוקלי והגלובלי כגורם לאי שוויון ולאי צדק, שיש בו חיבור בין זכויות אדם לחיים בעוני, אשר מבוסס על עובדות ועל קולם של המודרים וחסרי הכוח בחברה. דיון זה פועל בשני כיוונים במשולב: כנגד מדיניות חברתית נוהגת או כנגד הצעות לשינויי מדיניות, המובילים להחרפת ממדי העוני ולאי צדק חברתי; למען קידום חלופות מדיניות כלכלית-חברתית, המובילות לקידום צדק חברתי ולהשגתו.

לסיכום, ניתן להכתיר את הספר בשם הישן החדש – מצד אחד אין במאמרים בספר, ובעיקר אלה הנכללים במקבץ השלישי, מחקרים חדשים, אך מהצד האחר הניתוח שנעשה בהם למחקריו ולעבודתו של טאונסנד פותח צוהר לתובנות חדשות בנוגע למדיניות חברתית ומאתגר את החשיבה על מהות החברה שאנו רוצים לחיות בה. מגוון רב של אתגרים לעתיד עולה מקריאת פרקי הספר, אך העתיד הוא בלתי צפוי. בשנה שבה פורסם הספר פרצה מחאה חברתית במספר מדינות מערביות, בהן בריטניה. במוקד המחאה עמדה באופנים שונים הקריאה לצדק חברתי. סביר להניח שאלה האוחזים במשנתו של טאונסנד הופתעו ממנה פחות מאחרים.

The Age of Dualization The Changing Face of Inequality in Deindustrializing Societies

Patrick Emmenegger, Silja Häusermann,

Brunno Palier, & Martin Seeleib-Kaiser (Eds.)

Oxford: Oxford University Press. 2012. 338 pages

סקר : עמי וטורי¹

את הטיפולוגיה המובילה ביחס לסוגים השונים של מדינת הרווחה יצר הסוציולוג הדני גוסטה אספינג-אנדרסן (Gøsta Esping-Andersen, 1990), אשר חילק את המדינות המתועשות לשלושה סוגים מרכזיים של מודל מדינת רווחה: המודל הסוציאלי-דמוקרטי המתאפיין בשוק עבודה שוויוני, בנטל מס גבוה ובחתימה לשוויון מרבי בחלוקת ההכנסות; המודל השמרני המתאפיין בחלוקה של החברה למגזר "מוגן", שבו תנאי עבודה ושכר טובים יחסית וביטוח סוציאלי משמעותי שרובו מגולגל כעלות על המעסיק, ולשוליים שאינם נהנים מתנאים אלה; המודל הליברלי המתאפיין במדיניות רווחה שירית המסייעת רק לחלשים ביותר.

הספר *The Age of Dualization* הוא למעשה אסופת מאמרים מאת חוקרים, אירופים ברובם, המתכתבת בראש ובראשונה עם אספינג-אנדרסן. האסופה נפתחת ומסתיימת בפרקים מאת העורכים המנסים לארגנה לטקסט בעל קו רעיוני אחיד (פרקים 1 ו-13 עמ' 3-26, 304-320 בהתאמה), שבמרכזו ניצבים שני מושגים: "הפנימיים" – אלה שנהנים מביטחון תעסוקתי ומאופק קידום במקום עבודתם; "החיצוניים" שאמור להכיל את כל היתר – מובטלים, עובדים דרך חברות כוח אדם, עובדים ארעיים ועובדים במשרות חלקיות שלא מבחירה. את קיומן המקביל של שתי קבוצות אלה בתוך אותה מדינה הם מגדירים כדואליות. הטענה שמעלים העורכים בפרק המבוא ובפרק הסיום היא שבניגוד לגישות הגורסות שהפערים בשוק העבודה ובחלוקת ההכנסות הם תוצר בלתי נמנע של השלב הפוסט תעשייתי במדינות המפותחות, למדיניות הכלכלית-החברתית של המדינות השונות יש דווקא השפעה משמעותית מאוד על אופי הפערים ועל היקפם. טענה זו מאששת בעצם את הרלוונטיות של הטיפולוגיה של אספינג-אנדרסן. עם זאת האסופה

1 ד"ר עמי וטורי, מרצה באוניברסיטת חיפה. מחקריו עוסקים בסוציאלי-דמוקרטיה הסקנדינבית ובעבודה המאורגנת.

מדגישה בה בעת את ריבוי הממדים של תופעת החיצוניים והפנימיים בשוק העבודה ואת הימצאותה של דואליות באופן כזה או אחר בכל המדינות הנסקרות. מה שמקנה לספר את שמו.

פרק 2 נכתב בידי סיליה האוסרמן וחנה שוונדר (Häusermann & Schwander, pp. 27-51). כותבותיו טוענות ששוק העבודה בכל מדינות אירופה הולך ומתאפיין ביותר משרות חלקיות, יותר משרות ארעיות ויותר תחלופה של מקומות עבודה. בפרק 3 מרק טומלינסון ורוברט ווקר (Tomlinson & Wallker, pp. 52-72) משווים בין המודל הליברלי (בריטניה) למודל השמרני (גרמניה), ומגיעים למסקנה שלמרות הדמיון הגובר בתופעות של עבודה ארעית והגידול בהימצאותם של "חיצוניים" בשוק העבודה הגרמני, גרמניה מתמודדת טוב יותר עם האתגר של מניעת היווצרותו של עוני עקב תופעות אלה. זאת הודות למערכת הרווחה שלה, הנדיבה יותר במרכיבים כמו השלמת הכנסה ודמי אבטלה.

חלקו השני של הספר, פרקים 4-6, עוסק במרכיבי הדואליות השונים. פרק 4, שכתבו ורנר אייכהורסט ופאול מרקס (Eichhorst & Marx, pp. 73-99), משווה בין גרמניה, צרפת, אוסטריה, בלגיה והולנד, שהמחברים משייכים אותן למודל השמרני. ואולם הפרק מלמד אותנו שיש ביניהן הבדלים משמעותיים באופן היישום של שכר מינימום ותנאים סוציאליים, מה שמביא להשפעה שונה על פערי השכר לפני ביצוע רפורמות בשוק העבודה ואחריו. כך למשל בבלגיה ובצרפת, שבהן שכר מינימום גבוה ביחס לתל"ג מתוקף חוק, יש ירידה או אי שינוי בפערי השכר למרות הרפורמות בשוק העבודה, בגרמניה ובהולנד חל גידול בפערי השכר, ובאוסטריה ובגרמניה, שאין בהן שכר מינימום מתוקף חוק, פערי השכר הם הגבוהים ביותר (91 pp.). בפרק 5 דניאלה קרוס וקרין גוטשאל (Kroos & Gottschall, pp. 100-123) מצביעות על כך שרוב המשרות החלקיות, הן בצרפת והן בגרמניה, מצויות בענפים בעלי רוב נשי. לטענתן, בשתי המדינות פגעו תהליכי מיקור חוץ במגזר הציבורי בראש ובראשונה בנשים, שהן על פי רוב המועסקות במגזר זה, ובמשרות שהן פעמים רבות חלקיות. עם זאת, לטענתן, הפגיעה בגרמניה היא משמעותית יותר, כי בה המדינה היא מעסיק משמעותי יותר מאשר בצרפת. בפרק 6 פטריק אמנגר ורומנה קריה (Emmenegger & Careja, pp. 124-150) עוסקים בדואליות שנוצרת עקב קיומה של אוכלוסיית המהגרים באירופה. הם בוחנים את שלוש המדינות קולטות ההגירה הגדולות באירופה – גרמניה, צרפת ובריטניה – כמייצגות את הגישה של רוב מדינות אירופה. מחד גיסא הן קולטות הגירה עקב צורך בעבודה זולה, הזדקנות האוכלוסייה, מחויבות לאיחוד משפחות ומתן מקלט פוליטי והגירה לא חוקית, ומאידך גיסא הן מבקשות להגביל את זכויותיהם הסוציאליות של המהגרים עקב לחץ ציבורי מצד האוכלוסייה הוותיקה והעדר ייצוג פוליטי שלהם. מצב זה יוצר לטענתם את הדואליות שבין הרוב, האוכלוסייה הוותיקה, למיעוט, המהגרים. רוב האוכלוסייה

במדינות אלה מועסקת במקצועות מבוקשים ונהנית מהגנת מדינת הרווחה וממידה של ביטחון תעסוקתי, ואילו אוכלוסיית המהגרים, חוקיים ולא חוקיים, נושאת בעיקר הנטל של מדיניות הגמישות הכלכלית הנוהגת בהן. לטענת הכותבים אין הבדל בעניין זה בין בריטניה, שאותה הם משייכים למודל הליברלי, לבין צרפת וגרמניה, שאותן הם משייכים למודל השמרני.

החלק השלישי (פרקים 7-10) עוסק בסוגי הדואליות השונים במדינות ה-OECD. בפרק 7 מרטין סליב-קייזר, אדם סאנדרס ומרק נייצק (Seeleib-Kaiser, Saunders, & Naczyk, pp. 151-175) מציגים את הדואליות של גרמניה וצרפת, שאותן הם משייכים למודל השמרני, לעומת הדואליות של בריטניה וארצות הברית, שאותן הם משייכים למודל הליברלי. הפרק מראה שמערכות הרווחה בגרמניה וצרפת אוניברסליות למדי ושכופעל הדואליות בהן מצומצמת יותר מאשר בדגם הליברלי. יש בכך כדי לערער לא מעט את משמעות המודל השמרני, ובמידת מה אף להצביע על כך שהדואליות המשמעותית קורית דווקא באותן מדינות בעלות המודל הליברלי, למרות הציפייה שלא תהיה בהן דואליות בשל "המירוץ לתחתית", ומשום שכל העובדים נתונים לכאורה לאותם תנאי מינימום וללא ההטבות של עובדים מאוגדים ובעלי ביטחון תעסוקתי. בפרק 8 פיטר סטרקה, הרברט אובינגר ואלכסנדרה קאש (Starke, Obniger, & Kaasch, pp. 176-200) בוחנים שלוש מדינות קטנות – ניו זילנד (המודל הליברלי), אוסטריה (המודל השמרני) ושבדיה (המודל הסוציאל-דמוקרטי) – תוך קבלת הטיפולוגיה של אספינג-אנדרסן, ומציגים מדיניות מקומית כמגבירת דואליות או מצמצמת אותה. באוסטריה שיפרה הגנה טובה יותר לעובדים בשולי שוק העבודה (הנהגת שכר מינימום ועוד) את מצבם, כאשר מנגד הורעו תנאי דמי האבטלה ונוצרה אפשרות להעסקה באמצעות חברות כוח אדם, והתוצאה הכללית היא מעורבת. בשבדיה נשמר המודל הסוציאל-דמוקרטי. חלו שינויים שחלקם מקשים על עובדים זמניים ומובטלים, אך הפערים נותרו קטנים. ובניו זילנד הביאה ליברליזציה מלמעלה של שוק העבודה לגידול באי השוויון. ברונו פליאר וקתלין תלן (Palier & Thelen, pp. 201-225) טוענים בפרק 9, שהרפורמות בשוק העבודה בגרמניה העלו את מספר העובדים העניים, ואילו מדיניות של שכר מינימום ממלכתי גבוה בצרפת צמצמה את התופעה. בפרק 10 מתאר איטו פנג (Peng, pp. 226-) את הדואליות ביפן ובדרום קוריאה.

בחלק הרביעי מופיעים מאמרים העוסקים באסטרטגיות פוליטיות המשפיעות על הדואליות. בפרק 11 דניאל קליג (Cleeg, pp. 253-276) משווה בין מדיניות סולידרית יחסית בכלגיה, כתגובה להתגברות האבטלה המבנית, לבין מדיניות סולידרית פחות בצרפת. בשתי המדינות חלה שחיקה של ערך דמי האבטלה ביחס לשכר הממוצע עקב גידול איטי בתקרת השכר המבוטח. אולם כאשר בצרפת הוציאו קריטריונים קשוחים את רוב הצעירים והמובטלים אל מחוץ למערכת לטווח ארוך, כשהם מותירים רק 60%

מהמובטלים זכאים לדמי אבטלה תלויי שכר, בבלגיה נותרו 80% מהמובטלים, ובכללם כמעט כל המובטלים לטווח ארוך, בתוך המערכת, כשאלה ששכרם המקורי היה נמוך זכו ליתרון בשיעור הכיסוי ביחס לשכר זה. אי ביטול הביטוח למובטלים לטווח ארוך נבע בעיקר מפעילותם הפוליטית העיקשת של ארגוני העובדים. ליוהנס לינדוול ודייויד רואדה (Lindvall & Rueda, pp. 277-303) דנים בפרק 12 בדילמות ובמחירים הפוליטיים ששילמה לטענתם המפלגה הסוציאל-דמוקרטית השבדית על תמרונים בין מדיניות המיטיבה עם ה"חיצוניים" לבין מדיניות המיועדת להשיג את קולות המרכז ומיטיבה עם ה"פנימיים".

The age of Dualization מביא סקירה מקיפה על תופעות הסגרגציה בשוק העבודה באירופה מחד גיסא, אך אין בו טענה משמעותית חדשה המשנה את התפיסות המוכרות של מדינת הרווחה מאידך גיסא. זאת ועוד, אף שאין זאת ממטרותיו המוצהרות של הספר, בעקיפין הוא מדגיש שמה שמכונה המודל השמרני אינו שונה מהותית מהמודל הסוציאל-דמוקרטי, ומדובר בעיקר בעניין של מידה. עם זאת, מדובר בטקסט טוב לצורכי הוראה בתחום זה ובמקור עדכני חשוב לאלה המבקשים לעסוק בשינויים בשוק העבודה האירופי.

מקורות

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.